

УДК 378[81`367:811.161.2]

Дружененко Р. С.

ORCID: 0000-0002-7002-4273

Кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови,
Київський університет імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна), E-mail: raisadruzhenenko@gmail.com

Попова О. А.

ORCID: 0000-0003-2858-5728

Кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри слов'янської філології та журналістики,
Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського
(Київ, Україна), E-mail: popova.sevastopol@gmail.com

ПРАКТИКА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНОГО АНАЛІЗУ ТЕКСТУ В КУРСІ МАГІСТЕРСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-ФІЛОЛОГІВ

Метою статті є наукове обґрунтування необхідності й можливості врахування комунікативно-прагматичного різновиду традиційного лінгвоаналізу тексту та репрезентація системи прагматично орієнтованих вправ аналітичного характеру, реалізованих під час магістерської підготовки майбутніх філологів.

Методологія. В обґрунтуванні сутності комунікативно-прагматичного аналізу тексту як виду навчальної діяльності автор спирається на наукові положення з лінгвістики тексту (Н. Болотнова, Н. Валгіна, Т. Должикова, Т. Єценко, Л. Мацько, Т. Мілєва, Т. Терновська), лінгвістичної прагматики (Ф. Бацевич, Л. Безугла, Н. Кондратенко, Т. Космеда, М. Олешков, Г. Почепцов, І. Сусов, С. Шабат-Савка, І. Шевченко), функційного і прагматичного синтаксису (І. Вихованець, М. Вінтонів, М. Всеволодова, О. Доценко, А. Загнітко, Н. Золотова, О. Мельничук, М. Плюц), прагмалінгводидактики (Р. Дружененко, С. Єрмоленко, Т. Єценко, І. Кухарчук, С. Одайник, М. Оліяр, С. Омельчук, М. Пентилюк, Т. Симоненко, Н. Шульжук).

Наукова новизна. У статті досліджено аспект системного впровадження елементів комунікативно-прагматичного аналізу тексту у межах магістерської підготовки майбутніх учителів-філологів на заняттях із лінгвістичного аналізу тексту. Доведено необхідність і можливість активного залучення аналітичних вправ, що зумовлене розвитком загального лінгвістичного комунікативно-прагматичного підходу до вивчення явищ мовної системи у їхньому функційному вияві, а також лінгводидактичною парадигмою формування професійної компетентності майбутнього фахівця. Теоретичне обґрунтування означеної проблеми стало стимулом для розроблення й презентації низки прагматично зорієнтованих вправ аналітичного характеру, що відображають елементи комунікативно-прагматичного аналізу функційного простого речення. Авторське осмислення природи, сутності, мети, завдань, принципів комунікативно-прагматичного аналізу тексту (дискурсивного фрагменту) вплинуло на різноспрямованість пропонованих вправ – від диференціації класів мовленнєвих актів, формально виражених різними типами простого речення, до виявлення прагматичних функцій простих речень у межах пропонованих комунікативних актів, аналізу успішних комунікативних інтеракцій чи причин комунікативних девіацій.

Висновки. Системна реалізація прагматично орієнтованих аналітичних вправ у курсі магістерської підготовки майбутніх філологів на заняттях із лінгвістичного аналізу тексту у Київському університеті імені Бориса Грінченка переконала в необхідності пропонованої роботи в інших закладах вищої освіти, оскільки відповідає сучасним тенденціям розвитку мовознавчої наукової галузі, а також вимогам викладання філологічних дисциплін. Необхідністю також автор вважає підготовку методичного посібника із системою аналітичних комунікативно-прагматичних вправ.

Ключові слова: магістерська підготовка, майбутній філолог, комунікативно-прагматичний аналіз тексту, функційне просте речення, прагматично орієнтовані аналітичні вправи.

Постановка проблеми. Комунікативно-прагматичний аналіз тексту – один із видів лінгвоаналізу, що базується на концепції комунікативної прагматики як галузі мовознавства. У межах освітньої програми магістерської підготовки майбутніх учителів-словесників увиразнює і розширює межі традиційного розуміння лінгвістичного аналізу тексту, забезпечує опрацювання тексту як комунікативної події, що сприяє формуванню професійної компетентності фахівця. Найбільший простір для реалізації відповідних теоретичних положень та формування практичного досвіду має дисципліна «Лінгвістичний аналіз тексту», що входить до навчального плану з підготовки магістерського освітнього рівня.

В обґрунтуванні сутності комунікативно-прагматичного аналізу тексту як виду навчальної діяльності спираємося на наукові положення з лінгвістики тексту (Н. Болотнова, Н. Валгіна, Т. Должикова, Т. Єщенко, Л. Мацько, Т. Мілева, Т. Терновська), лінгвістичної прагматики (Ф. Бацевич, Л. Безугла, Н. Кондратенко, Т. Космеда, М. Олешков, Г. Почепцов, І. Сусов, С. Шабат-Савка, І. Шевченко), функційного і прагматичного синтаксису (І. Вихованець, М. Вінтонів, М. Всеволодова, О. Доценко, А. Загнітко, Н. Золотова, О. Мельничук, М. Плющ), прагмалінгводидактики (Р. Дружененко, С. Єрмоленко, Т. Єщенко, І. Кухарчук, С. Одайник, М. Олійр, С. Омельчук, М. Пентилюк, Т. Симоненко, Н. Шульжук).

Метою статті є наукове обґрунтування необхідності й можливості врахування прагматичного аспекту у межах традиційного лінгвоаналізу тексту та репрезентація системи прагматично орієнтованих вправ аналітичного характеру.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Вагомими для дослідження є наукові розвідки з лінгвістики тексту, де спостерігаємо тенденцію до часткового осмислення аналізу одиниць мовної системи, що набувають ознак прагматичного явища. Сучасна наукова платформа презентує кілька основних підходів до аналізу тексту та дискурсу [1; 3; 6], серед яких особливе місце приділено прагматичному підходу.

У зіставному аспекті Н. Валгіна досліджує функційний і прагматичний аспекти дослідження тексту і доходить висновку: прагматичний аналіз тексту є логічним продовженням функційного, включає елементи лінгвоаналізу автора тексту (мету, завдання, тип мовленнєвої поведінки, ставлення до сказаного чи відсутність цього), адресата мовлення (інтерпретація прямих і непрямих смислів, інтелектуальний, емоційний, вольовий, естетичний вплив) та їхню взаємодію [4]. Поняттям «прагматичний аналіз тексту» послуговуються також Ф. Бацевич, Н. Болотнова, Л. Мацько, О. Почапська-Красуцька та ін.

Про широкомасштабність і особливе зацікавлення проблемою прагматичного компонента лінгвістичного аналізу тексту свідчить розмаїття наукових розробок, у яких предметом дослідження стає логіко-прагматичний аналіз (Т. ван Дейк, Ч. Монтегю; Н. Арутюнова, Т. Булигіна, Є. Падучева), прагматико-функційний аналіз (Е. Гроссе, В. Дресслер, Г. Почепцов), лінгвопрагматичний аналіз (Т. Безугла, С. Кирилюк, Я. Мукатаєва, К. Тараненко), когнітивно-прагматичний аналіз (О. Мосейчук, І. Шевченко), комунікативно-прагматичний аналіз (Т. Єщенко, О. Даскалюк, Р. Дружененко, А. Каширін, А. Кур'янович, Г. Почепцов), прагмастилістичний аналіз (А. Габідуліна, О. Ємець, Є. Колісніченко, О. Мігорян, М. Ніконова, І. Шайнер). Кожен із названих різновидів аналізу тексту зумовлює вузько спрямований аспект дослідження – логічний, лінгвістичний, когнітивний, комунікативний, стилістичний – на основі виявлення прагматичної ролі одиниць мовної системи за конкретних обставин функціонування.

На наш погляд, теорія і практика комунікативно-прагматичного аналізу тексту як такого відбувається під впливом розвитку загального мовознавчого підходу – комунікативно-прагматичного, «який розкриває нові горизонти для дослідження традиційних, усталених понять, дає змогу глибше з'ясувати природу синтаксичних мовних одиниць, їхній прагматичний потенціал, функціональні можливості» [8, 9]. Ф. Бацевич вважає, що прагматичний аналіз є складовою більш загального – комунікативного – і має вияв у двох варіантах: 1) як синтез усіх суб'єктивних складників мовленнєвої взаємодії без звернення до особливостей інтеракції учасників спілкування; 2) як аналіз конкретної комунікативної ситуації двох чи більше мовців [2].

Основні результати дослідження. На наш погляд, специфіка комунікативно-прагматичного аналізу тексту (або дискурсивного фрагменту) зумовлює розширення класичного переліку основних ознак тексту (лінійності, зв'язності, цілісності, завершеності, послідовності), доповнення його ознаками комунікативності, корисності, дієвості (впливовості) і полягає у виявленні прагматичної мовної домінанти, обґрунтуванні її ролі у досягненні авторської мети.

Природу, сутність, мету, завдання, принципи, шляхи реалізації комунікативно-прагматичного аналізу функційних мовних одиниць у межах тексту чи дискурсивного фрагменту ми описали раніше [5]. У поданій статті за мету маємо представити прагматично орієнтовані вправи і завдання аналітичного характеру, що допомагають реалізувати частковий комунікативно-прагматичний аналіз тексту на заняттях дисципліни «Лінгвістичний аналіз тексту». Вправи спрямовані на осмислення функційного простого речення як прагматично зумовленого засобу, використання якого у конкретній ситуації спілкування приводить до прогнозованого результату, що є еквівалентом комунікативного успіху.

Завдання до вправ з комунікативно-прагматичного аналізу тексту (дискурсивного фрагменту) побудовані на основі наукових розвідок з теорії мовленнєвих актів. Відповідно функційне просте речення пропонуємо аналізувати як потенційний або реалізований мовленнєвий акт, як одиницю комунікативного акту. Добірка вправ і завдань спрямована на формування вмінь: оцінити комунікативну ситуацію (обставини, мету, особистість співрозмовників), проаналізувати синтаксичний рівень тактико-стратегічної комунікативної поведінки мовців, специфіку використання мовленнєвих актів, формально виражених різними видами простого речення, задля регулювання процесу спілкування і досягнення перлокутивного ефекту – впливу на співрозмовника, виявити причини комунікативних невдач і замінити слабкі мовленнєві акти шляхом прагматичної трансформації функційних простих речень тощо.

З метою грамотного аналізу комунікативно-прагматичного функціонування простого речення у тексті (дискурсі) студент-магістрант має навчитися визначати тип тексту (дискурсу), його структуру; оцінювати ситуацію спілкування (місце, час, канал комунікації, особистість мовців (вік, стать, національність, статус, посада, психологічний стан тощо), комунікативний шум, загальну атмосферу, тональність, реєстрову організацію); осмислювати глобальну комунікативну мету (для монологу) або комунікативну мету кожного учасника (для діалогу), а також стратегії і тактики її втілення (за необхідності – їх зміну); описувати стилі спілкування мовців та їх зміну у процесі розгортання розмови (конфліктне-кооперативне, нормативне-анормативне, офіційне-неофіційне, відкрите-закрите, ввічливе-неввічливе тощо); аналізувати невербальні засоби спілкування та їх прагматичну функцію тощо.

Наведемо приклади завдань до вправ з комунікативно-прагматичного аналізу тексту (дискурсивного фрагменту):

1. Прочитайте тексти. Визначте стиль, які тексти, на ваш погляд, є виразниками емоційного, логічного та вольового впливу? Поясніть вибір.

2. Прочитайте тексти. Визначте авторську інтенцію. Яке із висловлювань містить експліцитну інформацію, а яке імпліцитну? Розкодуйте імпліцитну інформацію. На якого адресата тексти справлять найбільший вплив?

3. У праці «Стилістика. Теория поэтической речи» В. В. Виноградов запропонував два види інтенції – повідомлення і вплив. Визначте у поданих текстах вид інтенції.

4. Прочитайте. Розмежуйте речення-інформеми і речення-прагмеми.

5. Прочитайте фрагмент педагогічного дискурсу. Визначте авторський намір. Проаналізуйте виділені прості речення з погляду виконання ними інформативної чи прагматичної функції. Зробіть висновок про їхню роль у реалізації авторського наміру.

6. Прочитайте поезію Михайля Семенка «П'єро кохає». Яка комунікативна мета ліричного героя? Членуючи текст на прості речення, розставте розділові знаки, які б найбільше, на ваш погляд, сприяли реалізації перлокутивної мети – впливу на читача. Порівняйте власні тексти із розділовими знаками з текстами однокласників. Який із варіантів, на вашу думку, є найбільш впливовим?

7. Прочитайте. Виберіть експліцитні та імпліцитні речення-перформативи. Поясніть, за якою ознакою ви їх розмежуєте. Визначте формальний спосіб вираження.

8. Прочитайте текст. Проаналізуйте інформативну і прагматичну функцію простих речень. Диференціюйте фразу за фразою констативи і перформативи. Знайдіть у тексті непрямі мовленнєві акти, визначте їхній клас та імпліцитний смисл. Якими видами простого речення формально виражені мовленнєві акти?

9. Прочитайте тексти оголошень. Яка їхня комунікативна мета? Проаналізуйте функціонування простих речень. Визначте, яким мовленнєвим актам вони відповідають. Чи ефективною є комбінація мовленнєвих актів для впливу на адресата? За умови неефективного поєднання запропонуйте свій варіант оголошення. Якими видами простого речення вони формально виражені?

10. Проаналізуйте інтеракцію виділених мовленнєвих актів з іншими мовленнєвими актами. Зіставте мовленнєвий акт та формальний спосіб його вираження. Запишіть свої спостереження за схемою: Ф (фатив) запитальне речення + К (комісив) (розповідне речення). Визначте їхню ілокутивну силу.

11. Проаналізуйте адресатно спрямовані та адресантно спрямовані мовленнєві акти у пропонуваніх інтеракціях. Визначте їхню ілокутивну мету, роль у створенні комунікативного контакту. З'ясуйте формальні способи вираження мовленнєвих актів. Чи можна використати інші синтаксичні конструкції (проведіть лінгвістичний експеримент)? Як потенційно вони можуть вплинути на розвиток комунікації?

12. Прочитайте монологічні висловлювання. З'ясуйте комунікативну мету кожного з авторів. Опишіть ситуації, за яких вони досягнуть перлокутивного ефекту. На якого адресата вони можуть справити найбільший вплив (вік, стать, професія, приналежність до груп, течій, партій, смаки, психологічні особливості, національна приналежність тощо)? Які з висловлень є найбільш впливовими з погляду виконання прагматичної функції? Обґрунтуйте відповідь.

13. Порівняйте тематично об'єднані дискурсивні фрагменти. Визначте тему й авторський намір кожного з них. Проаналізуйте прагматичну домінанту синтаксичного рівня та її роль у досягненні комунікативної мети. Який текст є прикладом реалізації інформативної впливовості? У якому із фрагментів синтаксичний рівень є найбільш привабливим з погляду виконання прагматичної функції? Які ще рівні мови у поданих фрагментах виконують прагматичну функцію? Проілюструйте прикладами.

14. Прочитайте фрагмент діалогічного дискурсу. Проаналізуйте соціальний і комунікативний статус учасників комунікативного акту. Про які стосунки між мовцями можна говорити, зважаючи на реалізовані класи мовленнєвих актів? Як статус впливає на мовленнєву поведінку і, відповідно, вибір мовленнєвого акту? Замініть окличні речення неокличними. Відстежте, як зміниться тон розмови і загальна думка про мовця.

15. Порівняйте прагматику синтаксичного рівня фрагментів політичного дискурсу. Які синтаксичні конструкції обрано для реалізації комунікативних стратегій – спонукання, декларування, планування? Яким класам мовленнєвих актів вони відповідають?

16. Прочитайте фрагменти комунікативних контактів. Чи досягнуто учасниками спілкування комунікативного наміру? Проаналізуйте комунікативні тактики мовців. Проведіть лінгвістичний експеримент і зробіть висновок, чи можна комунікативні тактики реалізувати за допомогою інших синтаксичних конструкцій.

Висновки і перспективи. Наведено приклади деяких завдань до вправ із часткового комунікативно-прагматичного аналізу тексту для майбутніх філологів. Системна реалізація прагматично орієнтованих аналітичних вправ у курсі магістерської підготовки майбутніх філологів на заняттях із лінгвістичного аналізу тексту у Київському університеті імені Бориса Грінченка переконала в необхідності пропонованої роботи в інших вищих закладах освіти, оскільки відповідає сучасним тенденціям розвитку мовознавчої наукової галузі, а також вимогам викладання філологічних дисциплін. Вважаємо за необхідне створення навчального методичного посібника із системою різноспрямованих прагматично орієнтованих аналітичних вправ.

References

1. Архипова С. А. Различные подходы к анализу текста. *Филология и литературоведение*. 2012. № 3. URL : <http://philology.snauka.ru/2012/03/148>
Arhipova, S. A. (2012). Razlichnyye podhody k analizu teksta [Different approaches to the text analysis]. *Filologiya i literaturovedenie – Philology and Literary Studies*, 3. Retrieved from <http://philology.snauka.ru/2012/03/148>
2. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики. К. : Академія, 2011. 304 с.
Batcevych, F. (2011). Vstup do lingvistichnoyi pragmatyky [Introduction to linguistic pragmatics.]. Kyiv, Ukraine : Akademiya.
3. Безугла Т. А. Лінгвопрагматичні й стилістичні властивості рекламного дискурсу. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна*, 2013. № 1052. С. 31-36.
Bezugla, T. A. (2013). Lingvopragmatychni i stylistychni vlastyvyosti reklamnogo dyscurcu [Lingua-pragmatic and stylistic characteristics of advertising discourse]. *Visnyk XNU im. V.N. Karazina – Bulletin of KhNU named after V.N. Karazin*, 1052, 31-36.
4. Валгина Н. С. Теория текста. М. : Логос, 2003. 173 с.
Valgina, N.S. (2003). Teoriya teksta [Text theory]. Moskov, Russian : Logos.
5. Дружененко Р. С. Теоретичне обґрунтування комунікативно-прагматичного аналізу простого речення як прийому навчання синтаксису студентів вищих педагогічних закладів освіти. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2017. Вип. 22 (1-2017). Ч. 2. С. 240-245.
Druzenenko, R.S. (2017). Teoretychne obgruntuvannya komunikatyvno-pragmatychnogo analizu prostogo rechennya yak pryomu navchannya syntaxysu studentiv vyshchyyh pedagogichnyh zakladiv osvity [Theoretical basis to communicative-pragmatic analysis of a simple sentence as a learning method of syntax applied to students of higher pedagogical educational institutions]. *Pedagogichna osvita: teoriya i praktyka – Pedagogical education: theory and practice*, 22 (1-2017), 2, 240-245.
6. Нариси з лінгвістичного аналізу дискурсу: до проблеми типології та характеристики : Монографія / За ред. І. П. Липко. Харків : БУРУНіК, 2014. 204 с.
Lypko, I. P. (Ed.). (2014). Narysy z lingvistichnogo analizu dyskursu: do problemy typologiyi ta haracterystyky [Essays on the linguistic analysis of discourse: to typology and characteristics issues]. Harkiv, Ukraine : BURUNiK.
7. Тараненко К. В. Лінгвопрагматичний аналіз типу мовної особистості. *Український смисл*. 2016. С. 310–319.
Taranenko, K.V. (2016). Lingvopragmatychnyi analiz typu movnoyi osobystosti [Lingua-pragmatic analysis of the lingual identity type]. *Ukrayinskiy smysl – Ukrainian meaning*, 310–319.
8. Шабат-Савка С. Категорія комунікативної інтенції в українській мові: Монографія. Чернівці : «Букрек», 2014. 412 с.
Shabat-Savka, S. (2014). Kategoriya komunikatyvnoyi intentsiyi v ukrayinskiy movi [Communicative intention category in Ukrainian language]. Chernivtsi, Ukraine : Bukrek.

Druzhnenko R.

ORCID: 0000-0002-7002-4273

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Language,
Boris Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine), E-mail: raisadruzhnenko@gmail.com

Порова О.

ORCID: 0000-0003-2858-5728

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Slavic Philology and Journalism
V.I. Vernadsky Taurida National University
(Kyiv, Ukraine), E-mail: popova.sevastopol@gmail.com

**PRACTICE OF COMMUNICATIVE-PRAGMATIC ANALYSIS
OF THE TEXT IN THE COURSE
OF MASTER'S TRAINING OF FUTURE TEACHERS-PHILOLOGISTS**

The purpose of the article is the scientific substantiation of the need and the possibility of taking in to account the communicative-pragmatic variety of traditional linguistic analysis of the text and the representation of the system of pragmatic oriented analytical exercises implemented during the master's training of future philologists.

Methodology. In substantiation of the essence of communicative-pragmatic analysis of the text as a type of educational activity, rely on scientific provisions on linguistics of the text (N. Bolatnova, N. Valegin, T. Dolzhikova, T. Ishchenko, L. Matsko, T. Mileva, T. Ternow), linguistic Pragmatics (F. Bacvich, L. Abzugla, N. Kondratenko, T. Kosmed, M. Oleshkov, G. Pocheptsov, I. Susov, S. Shubat-Savka, I. Shevchenko), functional and pragmatic syntax (I. Vikhovanets, M. Vinton, M. Vesevolovova, O. Dotsenko, A. Zagnitko, N. Zolotov, O. Melnychuk, M. Liver), Pragmatic linguistic didactics (R. Druzhnenko, S. Eremolenko, T. Ishchenko, I. Kukharchuk, S. Nadynik, M. Oilir, S. Omelchuk, M. Pentyluk, T. Symonenko, N. Schuljuk).

Scientific novelty. The article investigates the aspect of practical implementation of the elements of the communicative-pragmatic analysis of the text within the master's training of the future teachers of the faculty of philology. The necessity and possibility of the active involvement of analytical exercises is proved, which is due to the development of general linguistic communicative-pragmatic approach to studying the phenomena of the language system in their functional manifestation, as well as linguistic didactics paradigm of forming the professional competence of the future specialist. The theoretical substantiation of this problem gave impetus for the development and presentation of a number of pragmatically oriented exercises of an analytical nature, reflecting the elements of communicative-pragmatic analysis of a functional simple sentence. The author's understanding of the nature, essence, purpose, tasks, principles of the communicative-pragmatic analysis of the text (discursive fragment) influenced the diversity of the proposed exercises – from the differentiation of classes of speech acts, formally expressed by different types of simple sentences, to identifying pragmatic function of functional simple sentence within suggested communicative acts, analysis of the successful communicative interactions or reasons of the communicative deviations.

Conclusions. System realization of pragmatically-oriented analytical exercises in the course of master's training of future philologists on linguistic analysis of text at Boris Grinchenko Kyiv University convinced the need for offered work in other higher education institutions, as it corresponds to modern tendencies of development of linguistic scientific branch, and also to requirements of teaching of philological disciplines. Necessity also the auth or considers the preparation of a methodological manual – system of analytical communicative and pragmatic exercises.

Key words: master's training, future philologist, communicative-pragmatic text analysis, functional simple sentence, pragmatically oriented analytical exercises.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2021

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор С. О. Караман